

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПОНЯТТЯ

У статті зроблено спробу розкрити поняття справедливості, що сформувалося в Європі, і зрозуміти, чому воно відрізняється від соціальних стандартів, які пропонують інші цивілізації. Якщо для європейців тези про права людини й суспільні обов'язки, пов'язані з їх дотриманням, є самозрозумілі, то цивілізаціям Сходу, наприклад, важко збагнути, чому європейці так наполягають на свободі індивіда, часто на шкоду суспільній інтеграції. Автор намагається з'ясувати джерела, головні аксіоми й деякі аспекти історичного втілення ідеї справедливості в європейській цивілізації. Особливий наголос зроблено на світоглядних передумовах, які мусять існувати в суспільстві для того, щоб ідея справедливості стала одним із провідних мотивів суспільного розвитку.

Ключові слова: справедливість, громадянське суспільство, правова держава, Європа, християнські цінності.

Чому держава повинна бути правовою

Сучасна європейська цивілізація пишається тим, що вона утвердила «правову державу» як загальновизнану ідею та практичну суспільну реальність.¹ Серед ознак правової держави виділяють насамперед те, що її інститути працюють відповідно до законів, а закони ухвалюються волею більшості. Крім того, правова держава поважає права та свободи громадян, залишає громадянам широке поле для автономного самовираження. А ще правова держава визнає і повсюдно застосовує принцип справедливості.²

¹ Див.: Договір про Європейський союз (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.), розд. I, ст. 6 // *Конституційні акти Європейського Союзу*, част. 1 / упор. Г. Друзенко. Київ 2005, с. 21.

² Див.: *Правознавство: Підручник* / відп. ред. О. В. Дзера, 10-те вид., переробл. і доповн. Київ 2008, с. 39.

Ми вважаємо правову державу за таке очевидне досягнення, що ставимо експорт цієї ідеї в основу глобальної цивілізаційної місії. З цією ідеєю ми зв'язуємо як з еталоном політику окремих держав і критикуємо їх, якщо вони не впроваджують цю ідею в життя або роблять це не досить послідовно. Нам незрозуміло, чому ця ідея ніяк не може прижитися в Азії та Африці, чому цілі суспільні верстви й нації так легко відвертаються від неї і в скрутний час віддають перевагу тоталітарним ідеологіям, таким як нацизм або комунізм.

Реакція давніх цивілізацій Сходу попервах просто спантеличує. Вони стверджують, що цивілізація Заходу (тобто Європа та США) експортує і мало не насильно накидає іншим ідеї, котрі є продуктом її специфічної культури, а тому чужі й навіть руйнівні для інших культур. Війна Аль-Каїди проти Америки й загалом усього західного – це крайній вияв спротиву західним впливам в арабському світі. Піднесення Китаю, його економічна експансія в поєднанні зі збереженням політичної та культурної закритості – усе це змушує європейців задуматись про те, чиї ідеї ефективніші.³

Африканський досвід, на перший погляд, демонструє цілковите фіяско ідеї правової держави. У 1960-х роках, коли європейські колонізатори покидали Африку, багато прогресивно мислячих правників були заангажовані до написання проектів конституцій новоутворених держав. Ці конституції передбачали розподіл влади, демократичні вибори, права людини. Однак сорокалітня історія понад тридцяти країн Чорного континенту показала, що ці конституції майже ніколи не працювали, а стали, у кращому випадку, тільки ширмою для авторитарного правління племінних вождів, котрі почали називати себе президентами.⁴ Африканці й далі залишаються лояльними тільки тим представникам влади, які походять з їхнього власного племені, а влада в згаданих країнах майже ніколи не змінюється шляхом виборів, а майже завжди – шляхом державного перевороту.

Для того, щоб успішно поширювати певні ідеї, не досить інтуїтивно відчувати їхню правдивість чи просто вважати їх самоочевидними з огляду на те, що вони загальноприйняті в нашому середовищі. Європейці мусять серйозно замислитися над тим, звідки взялася їхня ідея правової держави й чи не втратила ця ідея живильного зв'язку зі своїми джерелами. Чи довго ще проіснує правова держава, якщо ідеї, котрі її породили, вже нікого не цікавлять або переродилися в пусті ідеологічні гасла?

³ Див.: Ральф Дарендорф. Економічні можливості, громадянське суспільство та політична свобода: Переосмислення суспільного розвитку // *Соціальна доктрина Церкви: Збірник статей*. Львів 1998, с. 134.

⁴ Пор.: Йосиф. Рацінгер. *Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів* / пер. з нім. О. Конкевич. Львів 2006, с. 85.

Одним із центральних принципів, закріплених у конституціях західних держав, є принцип справедливості.⁵ На нього часто покликаються в політичних дебатах або складних судових справах. Для сучасного європейця правова держава і справедлива держава – тотожні поняття. Утім, варто зауважити, що завдяки юридичному позитивізму поняття справедливості починає дедалі більше узалежнюватися від поняття позитивного закону, так що в підсумку справедливим стає все, що передбачене або дозволене законом, а несправедливим – те, що законом заборонене.⁶ З цим поглядом різко дисонує середньовічна теза про те, що несправедливий закон – не закон (*Non videtur esse lex quae justa non fuerit*).⁷ Для того, щоб зрозуміти, котрий з цих поглядів ближчий до істини, треба повернутися до джерел європейського розуміння справедливості.

Історичні корені проблеми

Поняття справедливості супроводжує європейську цивілізацію від самих початків її розвитку, однак його розуміння часто змінювалося, і то радикально. У стародавніх східних деспотіях, таких як Єгипет або Вавилон, будь-яка норма мала своїм джерелом «божественну» волю правителя.⁸ У тогочасній системі цінностей усяке інше обґрунтування було би безглузде, оскільки все суще, включно з жителями країни, вважалося лише власністю деспота, «порохом під його ногами». Воля останнього була не просто безапеляційна, – то була незбагненна таємниця, що творить або руйнує світ. У такій системі координат справедливість не може мислитися як щось автономне в стосунку до волі правителя, бо у сфері закону й державного управління просто неможлива жодна автономія. Сама постановка питання про справедливість тут не має сенсу. Таке суспільство просто не здатне було збагнути, про що мова.

Старозавітне єврейство у своєму розумінні Закону Тори відрізнялося від східних деспотій у тому плані, що Ізраїль бачив у Законі вияв волі трансцендентного Творця і Вседержителя світу (Вих. 24). Думки Бога незбагненні, а Його заповіді апіорно не підлягають жодному сумніву чи інтелектуальному оцінюванню. Однак підкорення цим заповідям ґрунтується не лише на страху Божого гніву, а передовсім на переконанні, що Бог добрий і милосердний до свого творіння і всі обмеження, які Він накладає, служать на користь людині. Тут ідеться про довіру без глибшого розуміння причин, які лежать

⁵ Див.: Договір про Європейський союз, розд. I, ст. 2.

⁶ Див.: Карл Раймунд Поппер. *Открытое общество и его враги*: У 2-х томах, т. 1. Москва 1992, с. 202-205.

⁷ Августин Аврелий. *О свободе воли (De libero arbitrio)*. Москва 2009, с. 5.

⁸ Оскар Егер. *Всемирная история*: У 4-х томах, т. 1: *Древний мир*. Москва 2000, с. 30.

в основі тих чи інших приписів. Таку довіру мають малолітні діти до своїх батьків або хворі – до лікарів. При такому підході справедливе все, що відповідає волі Божій, але справедливість здобуває також певну міру окремішнього буття, адже воля Бога мудра й добра, а не сліпо деспотична.

Так чи так, а сучасне європейське поняття справедливості ми завдячуємо насамперед класичній грецькій філософії. Подолавши софістські стереотипи релятивізму й поверхового традиціоналізму, Сократ ствердив об'єктивний характер того обов'язку, який накладає справедливість. Геніяльна сократівська інтуїція сформулювала аксіому про те, що краще зазнати несправедливості, ніж самому її вчинити.⁹ Це «краще» має суто духовний характер і не пов'язане із зовнішнім успіхом, суспільним становищем, схваленням з боку громадської думки або іншими подібними чинниками. Інакше кажучи, вимоги справедливості скеровані безпосередньо до сумління особи, а зовнішні суспільні чинники лише підсилюють або, навпаки, приглушують чи викривляють ці вимоги. Так справедливість стає одним з об'єктивних чинників реальності, самостійною «ідеєю», реальнішою за реальність матеріального світу.

Задумуючись над природою справедливості, Платон та Арістотель бачать її дещо по-різному. Для Платона справедливість – це гармонія душі. У рамках цієї гармонії тілесні прагнення разом із вольовими здатностями підпорядковані розумові, який керує ними подібно до того, як візник керує запряженою кінями колісницею.¹⁰ Отож справедливість є синонімом моральної праведності, а справедливою можна назвати будь-яку чеснотливу людину.

Арістотель же наголошує передовсім на тому, що справедливість скерована «до іншого», тобто має суспільний характер. Його поняття справедливості вужче, ніж Платонове, зате більш окреслене й змістовне. Крім скерованості до іншого, Арістотель вказує на імперативний, зобов'язуючий характер вимог справедливості та на базову рівність між суб'єктами цих вимог.¹¹ І це наріжний камінь того поняття справедливості, що пронизує всю історію європейської цивілізації.

Принцип справедливості

«Незмінна й повсякчасна воля віддавати кожному належне» (*iustitia est perpetua et constans voluntas ius suum unicuique tribuendi*) – це арістотелівське визначення справедливості, яке без змін перейняв Тома Аквінський,¹²

⁹ Платон. *Горгій*, 469с.

¹⁰ Платон. *Держава*, 439b-443e.

¹¹ Арістотель. *Велика етика*, 1193b-1196b.

¹² Тома Аквінський. *Сума теології*, II-II, q. 58, a. 1.

явно перегукується із сократівським «краще зазнати несправедливості, ніж самому її вчинити». На перший погляд, обидві максими становлять собою загальні декларації, позбавлені конкретного зобов'язуючого змісту. На ділі ж протягом наступних століть вони перетворилися на могутній принцип, яким послуговувалися філософи й політики, юристи й реформатори, правителі й революціонери.

Як певний загальний принцип справедливості не може бути раз і назавжди закріплена якимось непорушним правилом, що надалі просто підлягатиме виконанню. Конкретні правила формулюються в результаті застосування принципу справедливості до конкретних обставин місця і часу. Зі зміною цих обставин правила можуть застаріти, і тоді з огляду на той самий принцип справедливості й нові обставини вони мають бути переглянуті й замінені новими.

Принцип справедливості – це немовби нерв суспільних стосунків. Він пронизує їх у всіх напрямках, змушує вдосконалюватися, рухатися вперед, реагує на подразники несправедливості. Три головні сфери, у яких функціонує поняття справедливості, – це, по-перше, стосунок суспільства в цілому до окремих його членів (розподільча справедливість), по-друге, взаємодія між окремими суб'єктами (стосункова справедливість) і, по-третє, обов'язки індивідів щодо спільноти в цілому (правова справедливість). У кожній з цих сфер справедливість виявляється по-різному. Розподільча справедливість характеризується пропорційністю, стосункова – базовою рівністю суб'єктів і рівновагою їхніх інтересів, а правова зіставляє тягарі, які спільнота накладає на своїх членів, з оптимальною користю для спільного добра.¹³

Критерії справедливості можна намацати інтуїтивно, та коли їх уже знайдено, вони постають перед нами як щось об'єктивно дане. Часто буває, що справедливість пізнається через свою протилежність – досвід несправедливості, особистий, тобто безпосередньо пережитий, або чужий, засвоєний через спостереження за життям інших. Несправедливість породжує відрухове обурення й розуміння того, як не повинно бути. З цього «не повинно бути» народжується протилежне розуміння, – розуміння того, який мав би бути належний, добрий, правильний і справедливий стан речей. І наша моральна свідомість утверджує цей новопізнаний справедливий стан речей як мету, до якої треба прагнути.

Інтуїтивне пізнання справедливості можуть затуманювати приховані мотиви гордості чи пожадливості або зашкарублі у своїй несправедливості суспільні упередження та інститути. Часто-густо бути несправедливим – вигідно. У такій ситуації вмикаються психологічні або соціальні механізми, які

¹³ Пор.: кард. Йозеф Гьофнер. *Християнське суспільне вчення* / пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. Львів 2002, с. 78-80.

виправдовують існуюче зло або взагалі заперечують існування об'єктивних соціальних принципів, а передовсім справедливості. Античні мислителі на-полягали на тому, що приховані мотиви ускладнюють пошук істини в етич-них і суспільних науках, натомість природничі науки з такою проблемою не стикаються.

Справедливість – це загальний принцип, що не дає відповідей на всі проблеми міжособових і суспільних стосунків. Однак глибинна суть ди-намізму справедливості полягає саме в загальній волі віддавати кожному належне.¹⁴ Людина покликана знову й знову задаватися питанням про те, чи досягнуто належної пропорційності в розподілі благ, чи між правами різних осіб існує рівновага, яка забезпечувала б їхню рівність, чи покла-дені на індивідів обов'язки перед спільнотою є виправдані, а не надмірні.

Практичне втілення принципу справедливості в європейській цивілізації

Викладені в попередньому розділі формулювання принципу справедли-вості розробляли й уточнювали філософи різних епох, хоч вихідні по-ложення означив саме геній Сократа, Платона й Арістотеля. Процес від-криття європейською цивілізацією ідеї справедливості був довгий і супе-речливий.

Першою проблемою було визнання базової рівності всіх людей. Пара-доксально, але саме Арістотель, який так багато зробив для глибшого розу-міння принципу справедливості, висунув концепцію «раба за природою».¹⁵ Лише після перемоги християнства Європа поступово визнає, що всі люди від природи мають однакову онтологічну гідність – «є образом і подобою Бога» (Бут. 1:26, 27). У підсумку це визнання привело до відміни рабства та ствердження загальної рівності перед законом.

Стоїки здебільшого вже не сумнівалися в базовій рівності всіх людей, а римські юристи саме на тезі загальної рівності перед законом будова-ли свої роздуми про справедливі цивільно-правові стосунки. Однак анти-чний світ не міг до кінця подолати дихотомію понять «раб» – «вільний» або «варвар» – «римлянин». Такі дихотомії були одним із наріжних каме-нів імперії, і ставити їх під сумнів означало розхитували усталені суспільні інститути.

Коли християнство ввійшло в греко-римський світ як своєрідна «нова закваска», цей світ спочатку майже не помічав його, потім відверто йому противився, а тоді поступово піддавався і реформувався. Від тези апостола

¹⁴ кард. Йозеф Гьофнер. *Християнське суспільне вчення*, с. 78.

¹⁵ Арістотель. *Політика*, 1255a, 1330b.

Павла про те, що «нема юдея ані грека, нема невольника ні вільного.., бо всі ви одно в Христі Ісусі» (Гал. 3:28), до зрівняння всіх жителів імперії в правах і поступового відмирання рабства минуло три-чотири століття, але очевидно, що між християнською ідеєю рівності і цими глибокими суспільними перетвореннями існує живий історичний зв'язок.¹⁶

Середньовічне суспільство, зародившись у катаклізмах загибелі Римської імперії та великого переселення народів, розбудовувало свої інститути в процесі пошуку нової гармонії «граду Божого», до якого тогочасну еліту спонукали отці Церкви, від святого Августина й Василя Великого до Томи Аквінського й Дунса Скота. Просякнуте аристократичними упередженнями станове суспільство Середньовіччя все ж не створювало такої прірви між різними верствами, як це було в античності, а рабство фрагментарно зберігалось лише як покарання або наслідок нещасливого збігу обставин; при цьому ніхто вже не виправдовував його посиланнями на те, що в різних людей різна природа.¹⁷

Справедливість у її аристотелівській інтерпретації стає в Середньовіччі загально визнаним принципом, тією міркою, яку прикладали і до рішень правителів, і до суспільних інститутів. До початку Нового часу королі не претендували на те, щоб їхня воля була єдиним джерелом закону. Навпаки, у Середньовіччі панувала теза про те, що несправедливий закон не зобов'язує, а несправедливий правитель – це тиран, проти якого можна і треба повстати.

Новий час гостро поставив проблему суспільних привілеїв. Те, що ми за звичкою називаємо «буржуазними революціями», було масовим прагненням ліквідувати станові різниці в правах, і прагнення це обґрунтовували саме принципом справедливості, згідно з яким спільність людської природи несумісна зі спадковими становими упередженнями.¹⁸ Головні гасла Французької революції про свободу, рівність і братерство були немовби відповіддю на самовпевнену заяву «короля-сонця» Людовіка XIV: «Держава – це я».

У той самий період розвивається і теорія розподілу влади та – як наслідок цього розподілу – формується система стримувань і противаг. Ми вже згадували про зроблене ще в античності відкриття, що однією з найбільших загроз для справедливості є схильність людей ставити свої інтереси вище за вимоги, які ставить перед ними ця справедливість. Ми могли б назвати

¹⁶ Див.: Юзеф Майка. *Соціальное учение Католической Церкви*. Рим – Люблин 1994, с. 59.

¹⁷ Див.: Августин Аврелій. *Про град Божий*, кн. XIX, розд. XV.

¹⁸ Див.: Томас Гоббс. *Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної* / пер. з англ. Р. Димерець та ін. Київ 2000, с. 151.

це схильністю до корупції. Тому, на думку Монтеск'є і творців конституції США, суспільство повинно впроваджувати механізми, які б не давали окремій людині надто багато влади, щоб державним службовцям не так легко було впасти в спокусу.¹⁹

Майнова нерівність стала ще одною проблемою, яку Європа весь час співвідносить із справедливістю. Постійна напруга між багатством і бідністю, зумовлена зневажливим трактуванням і визискуванням бідних багатими, а також заздрістю та прагненням бідних «усе поділити», стає катализатором розвитку європейських цивільно-правових інститутів.²⁰ Стосункова (комутативна) справедливість – «душа» цивільного права; вона стверджує базову рівність усіх людей і водночас віддає належне відмінностям їхніх талантів і доль. Визнання непорушності права власності ґрунтується на переконанні, що це право відповідає потребам і гідності людини, а також сприяє якнайкращому використанню матеріальних і духовних благ. Проте одночасно зі ствердженням права власності поступово стає загальновищаною ідея про те, що бідним треба допомагати і що користування благами має пріоритет супроти володіння ними.

Соціальна справедливість – поняття досить нове. Воно швидко опанувало людські уми в XIX столітті, а в XX призвело до низки драматичних революцій, що розділили світ на два ворожі табори. Суть соціальної справедливості полягає навіть не так у відкиданні майнової нерівності, як у бажанні усупільнити (а часто й просто одержавити) якнайбільшу кількість різних сфер людського життя: економіку, освіту й науку, охорону здоров'я, турботу про старих і немічних, культуру, релігію і навіть відпочинок.²¹ Експерименти «реального соціалізму», що призвели до тоталітаризму бюрократичних імперій, трохи остудили запал апологетів цілковитого усупільнення всього і вся. Однак позитивніший досвід «країн загального добробуту», де вдалося досягти певного компромісу між соціалістичними і ліберальними ідеями, був би неможливий без постійного звернення до ідеї соціальної справедливості.²²

¹⁹ Шарль Луї Монтеск'є. *Избранные произведения* / заг. ред., вступ. ст. М. П. Баскин. Москва 1955, с. 289.

²⁰ Див.: Жан Мельє. *Завещание: У 3-х томах* / пер. з фр. Ф. Д. Капелюш, Г. П. Поляков; ред. Ф. А. Коган-Бернштейн, т. 2. Москва 1954, с. 154-158.

²¹ Див.: Декларація принципів Соціалістичного Інтернаціоналу (1989 г.) (Стокгольмська декларація), ст. 57, 65, 67 // В. В. Медведчук. *Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива*. Київ 2000, с. 135, 136, 138.

²² Див.: Новая программа принципов Социал-демократической партии Германии (Бонн, 1989) // *Современная социал-демократия: Теория и практика: Сборник* / упор. Б. С. Орлов Москва 1993, с. 235.

Визнання природжених і невідчужуваних прав людини та їх закріплення в конституціях і законодавстві європейських держав можна вважати за апофеоз реалізації принципу справедливості. Тут не досить, щоб держава на власний розсуд визначила певний перелік прав людини й розробила механізми їх забезпечення. Треба, щоби був публічно визнаний факт об'єктивного існування цих прав і щоб не допускалися жодні політично вмотивовані замаху на ці права. Права по справедливості належать людині як такій, тому держава не дарує їх, а лише визнає як факт, як об'єктивну реальність. А правова держава – це передовсім та, де визнаються права людини й забезпечується їх дотримання.²³

Сучасний спосіб формулювання соціальних вимог, який ґрунтується на правах людини, – це лише переформулювання з нової перспективи вимоги загальної справедливості в суспільстві, яка була елементом опертих на об'єктивістській метафізиці теорій природного права та соціальної етики.

Світогляд, що уможлиблює справедливість

Чому ж саме Європа стала найпридатнішим ґрунтом для становлення і практичного втілення ідеї справедливості? На нашу думку, відповідь треба шукати в специфічному світогляді європейців. Які ідеї та акценти відрізняють світогляд європейців від світогляду інших цивілізацій? Інтелектуальні пошуки античної грецької філософії та здоровий глузд римського права були підсилені й творчо переглянуті християнством з його есхатологічною перспективою.

Без цієї основи неможливі були б ні всеохопні метафізичні побудови філософів Нового часу, ні радикальні пропозиції реформаторів і революціонерів. Нам можуть заперечити, що ідеї справедливості набували дедалі більшої популярності саме в той час, коли християнство втрачало свій авторитет, а спадщина античних філософів і юристів зазнавала частих скептичних нападок. Однак таке заперечення дуже поверхове, бо ліберальні критики усталеного ладу у XVIII столітті або соціалісти XIX століття й далі йшли у фарватері найважливіших ідей своїх попередників, хоч не завжди це усвідомлювали.

Підставою для визнання справедливості за основоположний моральний і суспільний принцип була метафізика об'єктивних речей. Переконаність у тому, що світ справді існує, що ним керують об'єктивні закони та онтологічні сутності речей (ідеї) і що людина здатна пізнати ці закони й сутності своїм розумом, лежить в основі будь-якого чесного наукового пошуку, в тому числі й у суспільних дисциплінах. Релятивізм

²³ Див.: кард. Йозеф Гьофнер. *Християнське суспільне вчення*, с. 237.

і суб'єктивізм, які підривають саму можливість наукового пізнання, роблять з усякого морального принципу, між них і принципу справедливості, пусту вигадку, фантазію окремого індивіда або колективне табу, що невідомо звідки взялося й невідомо чому має когось зобов'язувати. Більш як двотисячолітнє панування в Європі об'єктивістської метафізики створило сприятливий ґрунт для утвердження принципу справедливості в умах європейців та європейських суспільних інститутах.

Повага до людини як образу й подоби Божої або й просто як до особи, наділеної розумом і свобідною волею, була ще одною передумовою серйозного ставлення до справедливості. Те, що людина не просто піщинка, загублена у всесвіті, не просто гвинтик або цеглинка в суспільній конструкції, а має гідність, яка лежить в основі всіх її прав, – усе це не тільки уможливорює принцип справедливості, а й робить його насущно необхідним.²⁴

У цивілізаціях, яким бракує належних метафізичних підвалин, справедливість або вироджується в сліпе підкорення волі влади, або стає млявою і лінивою – чи навпаки, агресивною і безжальною. В кожному разі, вона може спиратися лише на суперечливе інтуїтивне розуміння поточного моменту або на випадкові прозріння, джерело яких нам не дано збагнути.

Без визнання непорушності людської гідності неможливе було б громадянське суспільство з його відкритими інститутами. Саме громадянське суспільство робить принцип справедливості головною рушійною силою соціального розвитку. Тим часом тоталітарні режими під впливом різних суб'єктивістських і релятивістських теорій підміняють справедливість гаслами соціальної доцільності.

Поступова втрата Європою своїх традиційних світоглядних орієнтирів несе в собі загрозу для громадянського суспільства. Якщо справедливість у стосунках між людьми – це тільки суб'єктивне враження, то завтра під впливом якихось соціальних чи психологічних факторів це враження може просто зникнути чи поступитися місцем, наприклад, принципів боротьби за існування або впевненості одних людей у своїй абсолютній перевазі над іншими та, як наслідок, небажанню враховувати інтереси інших.

Любов як душа справедливості

Чи досить самої тільки справедливості, щоб забезпечити належний порядок у стосунках між людьми й пошанування людської гідності? На перший погляд видається, що так, але коли прислухаєшся до вимог спра-

²⁴ Пор.: Віктор Зінченко. Немарксистська ідея соціалізму і християнство // *Людина і світ* (2000/7) 44.

ведливості, то відчуваєш, що вони надто сухі й формальні, щоб належно врахувати всі тонкі нюанси людських стосунків.

Мотивуючи нас щось робити або від чогось утримуватися, принцип справедливості апелює до формальної правильності, належності такого стану речей.²⁵ Мета справедливості – встановити гармонійну рівновагу в стосунках між людьми.²⁶ Якщо гармонія порушена, то справедливість вимагає її відновлення. Той, хто порушив рівновагу, мусить щось віддати, зробити або перетерпіти, щоб рівновага була відновлена. Якщо такий підхід абсолютизувати, то суспільство перетвориться на бездушний механізм. Римська імперія навіть у найкращих своїх проявах була саме така.

Християнство дало Європі розуміння того, що самовіддана любов переступає рамки обмежень, установлених справедливістю, – не скасовуючи їх, а йдучи далі, потверджуючи з глибини душі істину, добро й красу. Коли Христос умирав на хресті за гріхи світу, Він робив це з любови до людей, і Його жертва була більш ніж просто справедлива. Не скасовуючи й не заперечуючи того, що справедливе, любов іде далі, робить більше, ніж вимагає формальний припис. Любов – це не просто почуття, не сентиментальна жалісливість, а дієве бажання добра іншому.²⁷

Між любов'ю і справедливістю немає суперечностей, тому що вони походять із того самого джерела – з потвердження людської гідності й пошуку ідеальної гармонії. Християни вірять, що ідеальну гармонію уособлює Бог – абсолютна істота, що сама є Любов і Справедливість. Любов можна назвати душею справедливості, бо вона надає справедливості глибини й осмисленості, скеровує її, мотивує людину бути справедливою.

Європейська цивілізація набула свій унікальний світогляд в результаті довгого пошуку, боротьби ідей, а в чомусь, може, і за щасливим збігом обставин. Культурні й суспільні блага, якими ми користуємося: рівність людей перед законом, система соціального захисту, авторитет науки, держава, що прагне бути правовою, зрештою, само визнання прав людини – усе це ґрунтується на певних світоглядних підвалинах. Якщо ці підвалини будуть підточені, то під загрозою опиняться й суспільні інститути.

²⁵ Див.: С. П. Рабінович. *Права людини у природно-правовій думці католицької церкви (за матеріалами соціальної доктрини католицизму)* [=Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України, сер. I: Дослідження та реферати, вип. 7]. Львів 2004, с. 140.

²⁶ Див.: Катехизм Католицької Церкви, § 1807.

²⁷ Пор.: Венедикт XVI. Енцикліка «Deus caritas est», 6 // *Вибрані Документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю: від Лева XIII до Венедикта XVI*. Львів 2008, с. 623-624.

Андрій Костюк

Європа все ще серед лідерів на шляху цивілізаційного розвитку, але утримати цю позицію, а тим більше вийти на якісно новий рівень суспільного розвитку вона зможе тільки в тому разі, якщо не втратить зв'язку зі своїм минулим, залишаючись відданою принципові справедливості й черпаючи натхнення в любові.²⁸

Andriy Kostyuk

JUSTICE AS A EUROPEAN CONCEPT

The article discusses the concept of justice as developed in Europe. The author seeks to define its specifically European roots and to show its differences from similar concepts in other civilizations. While for Europeans the notions of human rights and social responsibility are quite obvious, Eastern civilizations can hardly understand why Europeans prioritize individual freedom over wider social interests. The emphasis is made on the mental premises that must exist in a society for the concept of justice to become a part of the social discourse.

Keywords: justice, civil society, rule of law, Europe, Christian values.

²⁸ Пор.: Йосиф Рацінгер. *Цінності в часи перемін*, с. 92-97.